

ต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้และพื้นที่ใช้งาน Sacred Trees as Sites of Enlightenment and Functional Space

อรอำไพ สามขุนทด¹, พุดตาน จันทรางกูร¹
Onumpai Samkhuntod¹, Pudtan Chantarangkul¹
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Kasetsart University
Corresponding Author Email: onumpai.s@ku.th

Article Info

Academic Article

บทคัดย่อ

ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า รวมทั้งต้นไม้ชนิดอื่นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เช่น ต้นสาละ ต้นจิก ฯลฯ ต้นไม้เหล่านี้ได้ถูกนำมาปลูกไว้ภายในวัดเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาและระลึกถึงพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังช่วยสร้างความร่มรื่นและพื้นที่ใช้สอยบริเวณใต้ต้นไม้ บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาด้านไม้ในพระพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์และเสนอแนะการนำต้นไม้เหล่านั้นมาสร้างพื้นที่ใช้งาน ด้วยการค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับต้นไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เพื่อทราบชื่อต้นไม้เลือกต้นไม้ที่มีความสำคัญโดดเด่นมาเป็นตัวอย่าง นำมาผนวกกับข้อมูลคุณสมบัติและคุณลักษณะของต้นไม้ แล้วเสนอแนวทางการนำต้นไม้มาใช้ในการออกแบบสร้างพื้นที่ใช้งานภายนอกอาคารซึ่งต้นไม้ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ใช้ประโยชน์ในการสร้างพื้นที่ เชื่อมต่อที่ว่าง และแสดงขอบเขตของพื้นที่ การสืบค้นจากพระไตรปิฎก พบว่า ต้นไม้เป็นหนึ่งในที่ซึ่งพระพุทธเจ้าประทับ และพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้ ณ บริเวณใต้ต้นไม้ โดยมีต้นไม้สำคัญโดดเด่น 6 ชนิด ได้แก่ โพธิ์ สาละ นิโครธจิก เกิด มะม่วง ซึ่งเป็นชนิดไม้ยืนต้นที่มีขนาดใหญ่และอายุยืนนาน เมื่อนำมาปลูก ควรพิจารณาในเชิงประโยชน์ใช้สอยและการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งาน โดยคำนึงถึงคุณสมบัติและคุณลักษณะของต้นไม้ วิธีการเข้าไปใช้งานบริเวณใต้ต้นไม้ รวมถึงผลกระทบและการดูแลรักษาเพื่อให้ต้นไม้ที่ปลูกสามารถเจริญเติบโตได้ดีและใช้ประโยชน์พื้นที่บริเวณใต้ต้นไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: ต้นโพธิ์, ภูมิสถาปัตยกรรม, พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์, ที่ตรัสรู้, พื้นที่ใช้งาน

Keywords : Bodhi Tree, Landscape Architecture, Sacred Space, Enlightenment Place, Functional Space

Received: 12/08/2025

Revised: 26/09/2025

Accepted: 30/09/2025

Published online: 23/12/2025

Abstract

The Bodhi Tree is the tree of enlightenment of the Buddha, including other trees related to the Buddha, such as the Sala Tree, Indian Oak, etc. These trees have been planted in the temple as a symbol of Buddhism and memorial to the Buddha. They also help create shade and functional space under the trees. This article aims to study trees in Buddhism which are considered sacred trees and to suggest how to create functional spaces by those trees. Information about trees related to the Buddha is collected through document research in order to know the names of the trees. The most prominent trees are selected as examples, to combine botanical characteristics, then suggest guidelines for using trees in the design and creation of outdoor areas. Trees are an important element used to create space, connect spaces and imply the boundaries of an area. From the Tipitaka it is found that trees are one of the Buddha's places, and the place where all Buddhas attained enlightenment is under the tree. There are six important trees, namely Bodhi tree, Sala tree, Banyan tree, Indian oak, Milky tree, and Mango tree, which are large and long-lived trees. When planting, it should be considered in terms of utility and creation of space for use, taking into account the botanical and physical characteristics of the tree, the use of space under the tree, as well as the impact and maintenance. To enable the planted trees to grow well and make efficient use of the area under the trees.

บทนำ

ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และยังเป็นต้นไม้ที่พระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุข ดังปรากฏในโพธิกถา ว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ ณ ฌวันต้นโพธิพฤกษ์ ความว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ฌวันต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้เคียงแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว (นั่งขัดสมาธิโดยไม่ลุกขึ้นเลยตลอด 7 วัน) เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ฌวันต้นโพธิพฤกษ์เป็นเวลา 7 วัน พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการปฏิจัสสนูปบาท โดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมยามแห่งราตรี (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 1:1) ต้นโพธิ์จึงเป็นต้นไม้สำคัญและสัญลักษณ์สำคัญอันหนึ่งในพระพุทธศาสนา และยังมีต้นไม้ชนิดอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เช่น ต้นสาละ ซึ่งต้นไม้เหล่านี้ได้ถูกนำมาปลูกไว้ภายในวัดเพื่อเป็นสัญลักษณ์ระลึกนึกถึงพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา

ในงานภูมิสถาปัตยกรรมหรือการออกแบบพื้นที่ภายนอกอาคาร ต้นไม้ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญ เนื่องจากงานภูมิสถาปัตยกรรมครอบคลุมถึงการวางแผนการใช้พืชพรรณ ได้แก่ ดอกไม้ หญ้า ไม้คลุมดิน ไม้พุ่ม ไม้ยืนต้น และไม้เลื้อย (Harris, 2006: 573) โดยมีการจำแนกพืชพรรณในการใช้งานด้านภูมิสถาปัตยกรรมแบ่งได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่ ไม้ยืนต้น (tree) ไม้พุ่ม (shrub) ไม้เลื้อย ไม้เถา (vine or lianas) ไม้คลุมดิน (groundcover) และ ไม้หน้า (aquatic plant) (จามรี อาระยานิมิตสกุล, 2558ก: 5-7) โดยไม้ยืนต้นเป็นพืชพรรณ

ที่มีการนำมาใช้งานอย่างหลากหลาย ไม้ยืนต้น คือ พืชที่มีเนื้อไม้ มีลำต้นเดี่ยวตั้งตรงขึ้นไปจากพื้นดินจนถึงความสูงระดับหนึ่งจึงแตกกิ่งแผ่ออก มีความสูงตั้งแต่ 3 เมตร อาจแบ่งเป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มีอายุยืนหลายปี มีทั้งไม้ผลัดใบและไม่ผลัดใบ สามารถใช้ประโยชน์ในการให้ร่มเงา ช่วยบังสายตา กันลม (จามรี อาระยานิมิตสกุล, 2558ก: 5; เอี่ยมพร วิสมหมาย, ศศिया ศิริพานิช, อลิศรา มีนะกะนิษฐ, ฌัญญู พิชกรรม, 2542: A) การนำไม้ยืนต้นหรือที่มักเรียกกันว่าต้นไม้มาใช้ในการออกแบบพื้นที่ภายนอกอาคารนั้น มีการใช้ต้นไม้เชื่อมต่องที่ว่าง ทำให้เกิดพื้นที่เฉพาะเพื่อการใช้งาน บ่งบอกขอบเขตได้ชัดเจน แบ่งที่ว่างขนาดใหญ่ให้เป็นที่ว่างย่อย คล้ายการสร้างห้อง โดยมีทรงพุ่มของต้นไม้ทำหน้าที่คล้ายหลังคา (ศศिया ศิริพานิช, 2558: 24) การนำต้นไม้มาใช้ในการออกแบบผังและออกแบบพื้นที่ภายนอกอาคาร การสร้างพื้นที่ปิดล้อมแบบต่างๆ ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การสร้างพื้นที่ปิดล้อมด้วยระนาบพื้น ผนัง เพดาน เป็นต้น (จามรี อาระยานิมิตสกุล, 2558 : 57) ไม้ยืนต้นมีประโยชน์ในการช่วยสร้างหรือจัดสรรพื้นที่ แบ่งพื้นที่ เชื่อมโยงพื้นที่เข้าด้วยกัน สร้างความเป็นส่วนตัว ปิดล้อมพื้นที่ แสดงขอบเขตของพื้นที่ (Harris and Dines, 1998: 550-2; จามรี อาระยานิมิตสกุล, 2558: 25)

ดังนั้น หากมีการนำองค์ความรู้ด้านภูมิสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบพืชพรรณมาผนวกเข้ากับข้อมูลเกี่ยวกับต้นไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา จะสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากต้นไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ทั้งการเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์และการสร้างพื้นที่ใช้งาน บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาต้นไม้ในพระพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ และเสนอแนะการนำต้นไม้มาใช้หรือสร้างพื้นที่ใช้งาน โดยมีวิธีการศึกษา ได้แก่ 1) ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับต้นไม้หรือไม้ยืนต้นในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าจากเอกสารและพระไตรปิฎก เพื่อทราบชื่อต้นไม้ 2) เลือกต้นไม้ที่มีความสำคัญหรือโดดเด่นขึ้นมาเป็นตัวอย่าง นำมาผนวกกับข้อมูลลักษณะทางพฤกษศาสตร์ และ 3) เสนอแนะแนวทางการนำต้นไม้มาใช้ในการสร้างพื้นที่ใช้งานภายนอกอาคาร

ต้นไม้ในพระพุทธศาสนา

ต้นไม้ที่มีความสำคัญและโดดเด่นในพระพุทธศาสนาคือต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ เนื่องจากพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ประทับนั่งเจริญสติภาวนา จนกระทั่งบรรลุนิพพาน ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ บริเวณใต้ต้นไม้ มีการบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกและเอกสารต่างๆ ถึงชนิดต้นไม้ที่เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ รายละเอียดดังนี้

ในมหาปทานสูตร ปรากฏข้อความว่า พระวิปัสสิพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นแควฝอย พระสิขีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะม่วง พระเวสสภูพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นสาละ พระกกุสันธพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นช็อก พระโกนาคมพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะเดื่อ พระกัสสปพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นไทร บัดนี้เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นอัสสัตถะ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 8: 3-4)

ในขุททกนิกายอปทาน ภาค 2 พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ปรากฏข้อความว่า พระศาสดาพระนามว่าที่ปังกร ๆ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นเลียบ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม

33 ข้อ 24-25: 595) ต้นขนนางเป็นต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 31: 600) พระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นกาคะทิง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 23-24: 606) พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ได้ตรัสรู้ที่โคนต้นกาคะทิง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 26-27: 611) พระพุทธเจ้าพระนามว่าเวตตะ ได้ตรัสรู้ที่โคนต้นกาคะทิง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 21-22: 617) พระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ได้ตรัสรู้ที่โคนต้นกาคะทิง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 21-22: 622) พระศาสดาพระนามว่าโนมทัสสี ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นรกฟ้า (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 22-23: 627) พระปฐมพุทธเจ้า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นอ้อยช้างใหญ่ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 21-22: 632) พระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นอ้อยช้างใหญ่ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 23-24: 638) พระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นสน (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 24-25: 644) พระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นสะเดา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 23-24: 649) พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นไผ่ใหญ่ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 25-26: 654) พระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นกุ่ม (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 20-21: 659) พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัทธทัสสี ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นจำปา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 19-20: 664) พระศาสดานามว่าธัมมทัสสี ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นมะกล่ำหลวง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 18-19: 669) พระพุทธเจ้าพระนามว่าลัทธิตถะ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นกรรณิการ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 18-19: 674) พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นประตู่ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 21-22: 679) พระปุสสพุทธเจ้า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นมะขามป้อม (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 19-20: 684) พระวิปัสสิพุทธเจ้า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นแคฝอย (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 29-30: 689) พระสิขีสัมมาสัมพุทธเจ้า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นกุ่มบก (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 20-21: 694) พระชินเจ้าพระนามว่าเวสสภู ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นอ้อยช้างใหญ่ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 23-24: 700) พระพุทธเจ้าพระนามว่ากุกสันตะ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นชีก (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 20-21: 705) พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นมะเดื่อ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 22-23: 710) พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นไทร

(พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 38-39: 716) พระชินเจ้าพระองค์นี้จักมีพระนามว่าโคตม ฯ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นอัสดัตตพุกกะ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 33 ข้อ 21-23: 714)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (2552) ได้ขยายความว่า โปธิพุกกะ หรือไม้โพธิ์ คือ ต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายตั้งแต่พระที่ปังกรเป็นต้นไป พบในพุทธวงศ์เป็นต้น ส่วนองค์ที่ 1 ถึงองค์ที่ 3 พบในชินกาลมาลี มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ 1. พระตณ्हังกร ไม้สัตตปิณฑะ (ตีนเปิดขาว) 2. พระเมธังกร ไม้กิ่งสุกะ (ทองกวาว) 3. พระสรณังกร ไม้ป่าตลิล (แคฝอย) 4. พระที่ปังกร ไม้ปิปผลิ (เลียบ) 5. พระโกณฑัญญะ ไม้สาละกัลยาณี (ขานาง) 6. พระสุมังคละ ไม้नाคะ (กาคะทิง) 7. พระสุมนะ ไม้नाคะ (กาคะทิง) 8. พระเวระตะ ไม้नाคะ (กาคะทิง) 9. พระโสภิตะ ไม้नाคะ (กาคะทิง) 10. พระอนมทสสิ ไม้ชชุนะ (รอกฟ้าขาว) 11. พระปทุมะ ไม้มหาโสณะ (อ้อยช้าง, คำมอก) 12. พระนารทะ ไม้มหาโสณะ (อ้อยช้าง, คำมอก) 13. พระปทุมุตตระ ไม้สลพะ (สน) 14. พระสุเมธะ ไม้มหานิพพะ (สะเดาป่า) 15. พระสุชาตะ ไม้มหาเวฬุ (ไผ่ใหญ่) 16. พระปิยทสสิ ไม้กุกกะ (กุ่ม) 17. พระอัสสสิ ไม้จัมปะกะ (จำปาป่า) 18. พระธรรมทสสิ ไม้พิมพชลาละ หรือ กุรวกะ (มะพลับ, ช้องแมว) 19. พระสิทตตะ ไม้กัณณิกะ (กรรณิการ) 20. พระติสสะ ไม้โอสณะ (ประดู่ลาย) 21. พระปุลสะ ไม้อาลมกะ (มะขามป้อม) 22. พระวิปัสสิ ไม้ป่าตลิล (แคฝอย) 23. พระสิขี ไม้ปุนทริกะ (มะม่วงป่า) 24. พระเวสสภู ไม้มหาสาละ (สาละใหญ่, ส้านหลวง หรือมะตาดทางภาคเหนือ) 25. พระกุกสันตะ ไม้มหาสิริสะ (ชีกาใหญ่) 26. พระโกนาคมนะ ไม้อุทุมพะ (มะเดื่อ) 27. พระกัสสะปะ ไม้โคโรระ (ไทร, กร่าง) 28. พระโคตมะ พระพุทธเจ้าในกาลปัจจุบัน ไม้อัสดัตตะ (โพธิ์ป่าแบ่งในลังกาเรียกว่า โพ) 29. พระเมตไตรย ในอนาคต ไม้नाคะ (กาคะทิง)

สำหรับพระสมณโคตมพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคประสูติที่ป่าลุมพินี ตรัสรู้ที่ควงไม้โพธิ์ ประกาศธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ปลงอายุสังขารที่ป่าवालเจตีย์ ปรีนิพพานที่กรุงกุสินารา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 37 ข้อ 802: 839) ตถาคตจะปรีนิพพานในระหว่างไม้สาละทั้งคู่ในสาละวันของมัลละ อันเป็นทางเข้า (ด้านทิศใต้) กรุงกุสินารา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 195: 145) พระพุทธเจ้าทรงให้พระอานนท์ตั้งเตียงระหว่างต้นสาละทั้งคู่ หันด้านศีรษะไปทางทิศเหนือฯ เวลานั้น ต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกนอกฤดูกาลบานสะพรั่งเต็มต้น ดอกสาละเหล่านั้นร่วงหล่นไปเรื่อยตักต้องพระสรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 198: 147-148)

ต้นไม้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ดังเช่น เมื่อแรกตรัสรู้ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพุกกะใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราเขตตำบลอุรุเวลา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 1: 1) ครั้นล่วงไป 7 วัน เสด็จไปยังควงต้นอชปาลนิโครธฯ ไปยังควงต้นมุจลินท์หรือจิกนาศฯ ไปยังควงต้นราชายตนะ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 4-6: 7-9) เรายุ่ที่โคตมนิโครธ เขตกรุงราชคฤห์ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 180: 128) เรายุ่ที่ควงต้นราชสาละ ป่าสุภควัน กรุงอุกกัฏฐะ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 91: 51) เรายุ่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 12 ข้อ 501: 537)

ข้อความที่เกี่ยวข้องกับต้นไม้ในลักษณะอื่น คือ ต้นไม้เป็นส่วนประกอบของสถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับ เช่น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ควงไม้รัง ในราวป่ารักชิตวัน เขตป่าปารีไลยกะ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 198: 147-148)

ไทย เล่ม 5 ข้อ 467: 359) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดา อันเป็นที่อยู่ของนเพ็รยักข์ เขตเมืองเวรัญชา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 23 ข้อ 11: 219) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในป่าไม้ทองกวาว หมู่บ้านนพิกพานะ แคว้นโกศล (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 166: 186) ท่านพระสมณโคตมเป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เสด็จจาริกอยู่ในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ เสด็จถึงบ้านพรหมณฺ์ชื่อโอปาสาทะโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ป่าไม้สาละชื่อเทพวัน ทางทิศเหนือแห่งบ้านพรหมณฺ์ชื่อโอปาสาทะ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 13 ข้อ 422: 531) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ รวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล สมัยนั้น นวกัมมิกภวาทวาทพรหมณฺ์ให้คนทำงานอยู่ในรวป่านั้น เขาได้เห็น พระผู้มีพระภาคซึ่งประทับนั่งคู้บัลลังก์ตั้งพระกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ที่โคนไม้สาละแห่งหนึ่ง (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 15 ข้อ 203: 294)

นอกจากนี้ ยังมีต้นไม้ที่พระสมณโคตมพระพุทธเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขหลังจากตรัสรู้ได้แก่ อชปาลนิโครธ (นิโครธ) มุจลินท์ (จิก) ราชายตนะ (เกต) ตามที่ปรากฏข้อความในเชิงอรรถ พระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ ที่กล่าวถึงรายละเอียดภายหลังจากการตรัสรู้ สรุปลสถานที่สำคัญที่พระผู้มีพระภาค เสด็จประทับหลังจากตรัสรู้แล้วตามนัยแห่งอรรถกถา ดังนี้ สัปดาห์ที่ 1 ประทับอยู่ ณ ควางตันโพธิ์ สัปดาห์ที่ 2 ประทับอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ เรียกว่า อนิมิสสเจตีย์ สัปดาห์ที่ 3 เสด็จจงกรมไปมาระหว่างต้นโพธิ์กับอนิมิสสเจตีย์ เรียกบริเวณนั้นว่า รตนจงกรมเจตีย์ สัปดาห์ที่ 4 ประทับอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ เรียกบริเวณนั้นว่า รตนมรเจตีย์ สัปดาห์ที่ 5 ประทับอยู่ ณ ต้นอชปาลนิโครธ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ สัปดาห์ที่ 6 ประทับอยู่ ณ ต้นมุจลินท์ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นโพธิ์ สัปดาห์ที่ 7 ประทับอยู่ ณ ต้นราชายตนะ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของต้นโพธิ์ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 6: 10)

สรุปรายชื่อต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้และที่ประทับของพระพุทธเจ้าซึ่งต้นไม้ยืนต้น (tree) ได้แก่ กรรมนิการิกากะทิง กุ่มบก เกต (ราชายตนะ) ขานาง แคลฝอย จำปา จิก (มุจลินท์) ช้างน้ำว ชีก ทองกวาว ทองหลวง ไทร นิโครธ ประดู่ ใฝ่ โพธิ์ เพกา มะกั ล่า มะขามป้อม มะเดื่อ มะตูม มะม่วง รกฟ้า รัง เลียบ สน สะเดา สาละ สีเสียด หว่า อ้อยช้าง

ต้นไม้สำคัญ

จากรายชื่อต้นไม้ข้างต้น มีต้นไม้สำคัญและโดดเด่น 6 ชนิด ได้แก่ โพธิ์ สาละ นิโครธ จิก เกต มะม่วง (ตารางที่ 1 ชื่อต้นไม้สำคัญ) ซึ่งเป็นต้นไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระสมณโคตมพระพุทธเจ้าและสถานที่ที่ระบุไว้ในพระไตรปิฎก มีการกล่าวถึงหลายครั้ง รวมทั้งสามารถเป็นตัวอย่างของไม้ยืนต้นที่สามารถนำมาปลูกและเจริญเติบโตได้ดีในประเทศไทย จึงได้รวบรวมข้อมูลของต้นไม้เหล่านี้ทั้งในเชิงพระพุทธศาสนา ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ และข้อเสนอแนะสำหรับการนำต้นไม้มาใช้ในการสร้างพื้นที่ใช้งานภายนอกอาคาร รายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 ชื่อต้นไม้สำคัญ

ชื่อสามัญภาษาไทย	ชื่อในพระไตรปิฎก	ชื่อสามัญภาษาอังกฤษ	ชื่อพื้นเมือง	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์
โพธิ์	โพธิ์ อัสนัตถพฤกษ์ อัสนัตถะ	Bodhi, Bo tree, Bodhi tree, Sacred tree, Sacred fig, Peepal tree, Peepul tree, Peepul of India, Pipal tree, Pipal of India	โพ, โพศรีมหาโพ (ภาคกลาง), ย่อง (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน), สลี (ภาคเหนือ), ลี, สะหลี (ภาคอีสาน), ปู (เขมร)	<i>Ficus religiosa</i> L.	Moraceae
สาละ	สาละ ราชสาละ	Sal tree, Sal of India	สาละ (กรุงเทพฯ)	<i>Shorea robusta</i> C. F. Gaertn.	Dipterocarpaceae
นิโครธ	นิโครธ	Banyan tree, Bar, East Indian Fig, Indian Banyan	กว้าง (ภาคกลาง), นิโครธ, ไทรนิโครธ (กรุงเทพฯ), ไทรตอก (นครศรีธรรมราช)	<i>Ficus benghalensis</i> L.	Moraceae
จิก	จิก มุจลินท์	Indian oak, Itchy tree	กระโดนทุ่ง, กระโดนน้ำ (หนองคาย), กระโดนสร้อย (พิษณุโลก), จิก (กรุงเทพฯ), จิกนา (ภาคใต้); จิกน้ำ (ภาคกลาง, สตูล), ตอง (ภาคเหนือ), ปุยสาย (ภาคเหนือ), ลำไฟ (อุตรดิตถ์), จิกมุจลินท์ (อินเดีย)	<i>Barringtonia acutangula</i> (L.) Gaertn.	Lecythidaceae
เกต	ราชายดนะ	Khirmi, Milky Tree	เกต (ภาคกลาง)	<i>Manilkara hexandra</i> (Roxb.) Dubard	Sapotaceae

ชื่อสามัญภาษาไทย	ชื่อในพระไตรปิฎก	ชื่อสามัญภาษาอังกฤษ	ชื่อพื้นเมือง	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อวงศ์
มะม่วง	มะม่วง	Mango tree	ขุ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี); โคกแฉะ (ละว้า-กาญจนบุรี); เงาะซ้อก, ซ้อก (ซอง-จันทบุรี); โตรัก (ชาวบน-นครราชสีมา); เปา (มลายู-ภาคใต้); แป (ละว้า-เชียงใหม่); มะม่วง (ทั่วไป); มะม่วงกะเลิง, มะม่วงซีกวาง (ภาคใต้); มะม่วงบ้าน, มะม่วงสวน (ภาคกลาง); สะวาย (เขมร); สำเคาะ, สำเคาะสำ (กะเหรี่ยง- แม่ฮ่องสอน); หมักโมง (เงี้ยว-ภาคเหนือ)	<i>Mangifera indica</i> L.	Sapotaceae

(อ้างอิงข้อมูลจาก เต็ม สมิตินันทน์, ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย, 2547)

1. ต้นโพธิ์

ต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ของพระสมณโคตมพระพุทธรูปเจ้า คือ ต้นโพธิ์ หรืออัสนัตถพฤกษ์ หรืออัสนัตถะดังปรากฏให้เห็นในปัจจุบันทั้งต้นศรีมหาโพธิ์ ณ สถานที่ตรัสรู้ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญจนา พุทธคยา ประเทศอินเดีย ตลอดจนต้นโพธิ์ที่ปลูกอยู่ตามวัดต่างๆ และสถานที่เนื่องในพระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นหน่อหรือพันธุ์ที่นำมาจากต้นศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา ตัวอย่างเช่น ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระสมณทูตได้นำหน่อต้นศรีมหาโพธิ์จากเมืองอนุราชปุระ ศรีลังกา ซึ่งเป็นต้นที่มาจากต้นศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยนำเข้ามา 6 ต้น ในปี พ.ศ.2357 นำไปปลูกไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราช 2 ต้น วัดมหาธาตุ วัดสุทัศน์ วัดสระเกศและเมืองกลันตัน แห่งละ 1 ต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2556) ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการนำต้นศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาเข้ามา ได้แก่ ต้นโพธิ์ที่วัดอัษฎางคนิมิตร พระจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง และต้นโพธิ์ที่วัดเบญจมบพิตร ซึ่งเป็นวัดที่สถาปนาขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มีการบันทึกรายละเอียดการปลูกไว้ในราชกิจจานุเบกษา (2444) ในปริตน์โกสินทร ศก 110 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพเสด็จไปอินเดีย ได้เชิญต้นศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยามาถวาย ทรงปลูกไว้ ณ วัดอัษฎางคนิมิตร เกาะสีชัง เมื่อปริตน์โกสินทร ศก 118 ต้นศรีมหาโพธิ์นั้นแตกหน่อ จึงโปรดให้ขุดมาบำรุงไว้ ณ สวนดุสิต เมื่อเจริญงอกงามดี จึงทรงพระราชดำริเห็นสมควรที่จะปลูกไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร เพื่อเป็นเจดีย์สถานอันหนึ่งในพระอารามนั้น โดย

วันที่ 1 สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก 119 มีการตั้งพระพุทธรูปแกะด้วยไม้ครีมหาโพธิ์ เวลาค่ำโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา เสด็จไปทรงจุดเทียนนมัสการ พระสงฆ์สวดพระพุทธรูปมนต์ จากนั้น วันที่ 2 สิงหาคม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินทรงจุดเทียนนมัสการ แล้วทรงปลูกต้นครีมหาโพธิ์ พระสงฆ์สวดชยันโต ทรงโปรยผงทองผงเงินและรดน้ำ แล้วทรงประเคนอาหาร พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา แล้วจึงเสด็จกลับ (ราชกิจจานุเบกษา, 2444: 247)

นอกจากนี้ ยังปรากฏข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เรื่อง เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ รล 8.2ค/5 เรื่องต้นโพธิ์ (21 ม.ค. 123 – 23 ส.ค. 129) บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับต้นโพธิ์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 พระราชทานไปปลูกตามพระอารามต่างๆ (ชื่อวัดใช้ตัวสะกดตามเอกสารประวัติศาสตร์) ได้แก่ สมัยรัชกาลที่ 3 วัดสระเกษ สมัยรัชกาลที่ 4 จำนวน 34 วัด ได้แก่ วัดบวรนิเวศ วัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดอรุณราชวราราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดราชประดิษฐ์ วัดบรมนิวาศ วัดราชาธิวาส วัดประยูรวงษ์ วัดกัลป์ยาณมิตร วัดบุปผาราม วัดชีโนรสาราม วัดสระประทุมวัน วัดอนงคาราม วัดหงส์รัตนาราม วัดสุวรรณาราม วัดรังสีสุทธาวาส วัดเทพธิดาราม วัดสังเวชวิศยาราม วัดชนะสงคราม วัดทองธรรมชาติ วัดเขมาภิรตาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดปทุมศิริมาตยาราม วัดมหรณพาราม วัดเครือวัลย์ วัดยุคนธราวาส วัดน้อยบางเขน วัดพระประถมเจดีย์ วัดพรหมเทพาวาส เมืองพรหมบุรี วัดดุสิตาราม ตลอดจนบันทึกจำนวนต้นครีมหาโพธิ์ในรัชกาลที่ 4 ที่ได้พระราชทานไปปลูกตามพระอารามต่างๆ ที่ตายแล้ว ได้แก่ วัดไชยพุกขมาลา วัดดาวดึงษ์ วัดภคินีนาถ วัดสังข์กระจาย วัดสามพระยา วัดอมรินทร์ (ถูกตัด) วัดสระเกษ วัดราชคฤห์ (ถูกตัดรากที่เลื้อยอยู่บนดิน อยู่ได้ประมาณ 2 ปีก็แห้งตาย) (กรมราชเลขาธิการ, ม.ป.ป.)

จะเห็นได้ว่าต้นโพธิ์มีคุณค่าและมีความสำคัญมาแต่โบราณ เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงพระพุทธเจ้า และหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มีธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดกันมาที่จะต้องปลูกต้นโพธิ์ไว้ในบริเวณวัดและสถานที่ในพระพุทธศาสนา กลายเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์สำหรับการกราบไหว้สักการบูชาเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า

ต้นโพธิ์มีถิ่นกำเนิดในอินเดีย สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสามารถเจริญเติบโตได้ในดินทุกชนิด ต้องการน้ำปานกลาง แดดเต็มวัน พบขึ้นทั่วไปในภูมิภาคเอเชียใต้ อินเดียจีน และจีนตอนใต้ ในไทยพบในธรรมชาติ น้อยมาก เข้าใจว่ากระจายพันธุ์มาจากต้นที่มีการนำมาปลูกเอง พบขึ้นมากตามชากอาคาร นิยมปลูกในวัดทุกภาคของประเทศไทย ทนลมแรง ทนน้ำขัง ทนโอเค็ม มีอายุยืน ขยายพันธุ์ด้วยการเพาะเมล็ด ใช้กิ่งชำหรือใช้กระโดงจากราก แต่ส่วนมากแล้วจะเจริญเติบโตจากสัตว์นำพา เช่น นกมากินเมล็ดแล้วไปถ่ายตามที่ต่างๆ ก็จะเกิดเป็นต้นใหม่ขึ้นมา ต้นโพธิ์มีลักษณะเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ผลัดใบ สูง 20-30 เมตร ทรงพุ่มกลม แผ่กว้าง 15-25 เมตร แตกกิ่งก้านสาขาออกเป็นพุ่มตรงส่วนยอดของลำต้น ปลายกิ่งลู่ลง กิ่งอ่อนเกลี้ยง ตามกิ่งมีรากอากาศห้อยลงมาบ้าง มีน้ำยางสีขาว เปลือกต้นเรียบเป็นสีน้ำตาลปนเทา โคนต้นเป็นพูพอนขนาดใหญ่ ใบเป็นใบเดี่ยว ออกเรียงสลับ โคนใบรูปหัวใจ ปลายใบแหลมและมีติ่งหรือหางยาว (ปลายติ่งบางใบมีความยาวมากกว่าครึ่งหนึ่งของใบ) ผิวใบเกลี้ยงเป็นมัน เนื้อใบค่อนข้างเหนียว ใบมีลักษณะห้อยลง แผ่นใบสีเขียวอมเทา ส่วนยอดอ่อนหรือใบอ่อนสีน้ำตาลแดง ก่อนใบจะร่วงหล่นจะเปลี่ยนเป็นสีเหลือง ก้านใบยาวและอ่อนหลุดร่วงได้ง่าย ดอกเป็นช่อกลม รวมกัน

เป็นกระจุก ภายในฐานรองดอกรูปคล้ายผล ออกดอกที่ปลายกิ่ง ดอกย่อยเป็นแบบแยกเพศ ไม่มีก้าน มีใบประดับเล็กที่โคน ฐานดอกเป็นรูปทรงกลม ดอกย่อยมีขนาดเล็กและมีจำนวนมาก สีเหลืองนวล ออกตลอดปี ผลเป็นผลรวม รูปทรงกลมขนาดเล็กผลอ่อนเป็นสีเขียว เมื่อสุกแล้วจะเปลี่ยนเป็นสีชมพูม่วง สีแดงคล้ำ หรือม่วงดำ (ราชันย์ ภูมา, 2559: 315; วีระชัย ณ นคร, 2562: 77; เอี่ยมพร วิสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2552: 354)

ภาพที่ 1 ต้นโพธิ์และตัวอย่างการใช้งานบริเวณโคนต้น
ที่มา : ภาพวาดโดย สิทธิชัย ยวงทอง

การนำต้นโพธิ์มาใช้ในการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งาน ต้นโพธิ์มักจะถูกปลูกให้เป็นต้นไม้ประธาน หรือเป็นต้นไม้ที่เป็นจุดสำคัญของพื้นที่ในวัดและศาสนสถาน หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ มักจะปลูกต้นเดียวเป็นจุดเด่น เช่น ลานฟังเทศน์ฟังธรรม ลานวัด พื้นที่ให้ผู้คนมาสักการะกราบไหว้พระพุทธรูป พื้นที่ลานหมู่บ้านในต่างจังหวัด เป็นต้น เนื่องจากต้นโพธิ์มีลำต้นตรง เปลือกลำต้นเป็นสีขาวโดดเด่นตัดกับใบสีเขียว ทรงพุ่มกว้าง โปร่ง มีความสมมาตร สามารถให้ร่มเงาเป็นบริเวณกว้าง และเมื่อมีลมพัดเกิดเสียงใบไม้ไหว ทำให้ผู้คนในบริเวณนั้นมีความสุขสบายใจผ่อนคลายจิตใจเป็นสมาธิได้ง่าย ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่ค่อนข้างแข็งแรงและทนทาน ปลูกง่าย ดูแลรักษาได้ง่าย เมื่อเจริญเติบโตไปได้ระยะหนึ่งก็ไม่ต้องรดน้ำ เพียงแต่กวาดใบที่ร่วงหล่นเป็นครั้งคราว สามารถเจริญเติบโตได้เองตามธรรมชาติ สิ่งสำคัญคือจะต้องป้องกันพื้นที่บริเวณโคนต้นและใต้ต้นในบริเวณที่ทรงพุ่มแผ่ปกคลุม เพื่อให้ต้นโพธิ์สามารถเจริญเติบโตได้ดีและมีรูปทรงสมบูรณ์สวยงาม ป้องกันรากเสียหาย มีอากาศถ่ายเทลงดิน พื้นที่บริเวณใต้ต้นโพธิ์ควรเป็นดิน ทราวย ฟิซพรอนประเภทไม้คลุมดินหรือหญ้า หรือวัสดุที่น้ำซึมผ่านได้ เช่น กรวด หินเกล็ด บล็อกปูหญ้า อิฐ ฯลฯ หลีกเลี่ยงการปิดทับบริเวณโคนต้นหรือใต้ต้นด้วยวัสดุที่น้ำซึมผ่านไม่ได้ เช่น คอนกรีต ลาดยาง ทราวยล้าง กรวดล้าง ฯลฯ ไม่ควรปลูกต้นโพธิ์ใกล้อาคารหรือสิ่งก่อสร้างมากเกินไป เพื่อป้องกันรากกัดต้นโครงสร้าง หรืออันตรายจากการโค่นล้ม นอกจากนี้ ควรระมัดระวังการถมดินทับบริเวณโคนต้น

หากปริมาณดินถมมากเกินไปจะทำให้ต้นไม้โพธิ์เหี่ยวเฉาและตายได้ รวมทั้งเมื่อต้นไม้โพธิ์ออกผลจะเป็นแหล่งอาหารของนกและสัตว์มากมายหลายชนิด จึงควรระวังไม่อยู่ใต้บริเวณต้นไม้โพธิ์เพราะลูกโพธิ์และขึ้นกออาจตกลงมาใส่ได้ อีกทั้งต้องดูแลตัดแต่งทรงพุ่มสม่ำเสมอเพราะกิ่งอาจหักเป็นอันตรายต่อผู้ใช้งานได้

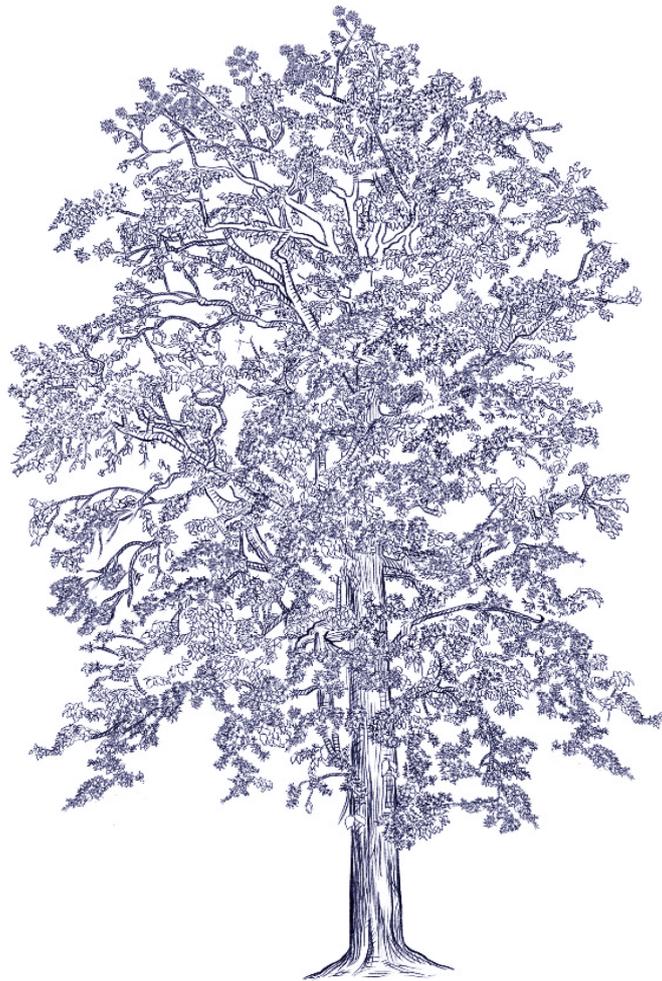
ภาพที่ 2 พื้นที่สักการบูชาใต้ต้นไม้โพธิ์
ที่มา : ภาพถ่ายโดย ธนาศรี สัมพันธ์รักษ์ เพ็ชรยิ้ม

2. ต้นสาละ

ต้นสาละถือเป็นต้นไม้สำคัญต้นหนึ่งในพระพุทธศาสนาและเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ พระเวสสภูพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นสาละ พระพุทธเจ้าสมณโคตมประสูติใต้ต้นสาละในสวนลุมพินีและปรินิพพานใต้ต้นสาละคูใกล้กรุงกุสินารา ในระหว่างที่ประกาศพระศาสนา ทรงประทับ ณ โคนต้นสาละและป่าสาละอยู่หลายโอกาสดังปรากฏข้อความในพระไตรปิฎก ท่านพุทธทาสภิกขุ (2515: 311) อธิบายว่า ต้นสาละนี้เป็นไม้แก่นแข็งชนิดหนึ่งในอินเดียแต่ก่อนเคยแปลกันว่าไม้รัง ภายหลังปรากฏว่าไม่ใช่ จึงแปลทับศัพท์ว่าไม้สาละ ศัพท์พจนานุกรมศัพท์ว่า Shorea Robusta ทั้งนี้ ด้วยความที่มีชื่อพ้อง ทำให้มีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน จึงมีการปลูกต้นสาละลังกาหรือลูกปืนใหญ่ Couroupita guianensis Aubl. ซึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ในแถบอเมริกาใต้ ภายในวัดวาอารามต่างๆ โดยเข้าใจว่าเป็นต้นไม้นั้นชนิดเดียวกันกับต้นสาละในพุทธประวัติ จากข้อความดังกล่าว จะเห็นได้ว่ามีความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับต้นสาละและต้นสาละลังกา ทำให้พบเห็นการปลูกต้นสาละลังกาในหลายสถานที่ จึงควรระมัดระวังในการเลือกชนิดมาปลูกและสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับชนิดต้นไม้

ต้นสาละมีถิ่นกำเนิดในคาบสมุทรอินเดีย ตอนใต้ของเทือกเขาหิมาลัย มีการกระจายพันธุ์ในเมียนมา เนปาล อินเดีย บังกลาเทศ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสามารถเจริญได้ดีในป่าที่บนภูเขา สามารถพบได้ในสูงกว่าระดับน้ำทะเลถึง 1,400 เมตร แต่ปกติจะพบในระดับที่ต่ำกว่า 800 เมตร มักขึ้นเป็นกลุ่มตามบริเวณที่ค่อนข้างชุ่มชื้น สาละขยายพันธุ์ด้วยการเพาะเมล็ด ตอนกิ่ง และทาบกิ่ง ต้นสาละมีลักษณะเป็นไม้ยืนต้น ไม้ผลัดใบ ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ สูง 8-25 เมตร เรือนยอดเป็นพุ่มหนาทึบ รูปเจดีย์หรือรูปไข่ ขนาดทรงพุ่มแผ่กว้าง 5-10 เมตร ลำต้นตรง เปลือกสีน้ำตาลอมดำ แตกเป็นร่องลึกตามยาว ใบเดี่ยว ออกสลับ ใบดกหนา รูปไข่กว้าง สีเขียวอ่อน ปลายใบหยักเป็นติ่งแหลมสั้น ผิวใบเป็นมันเกลี้ยง กิ่งอ่อนเกลี้ยง ปลายกิ่งห้อยลู่ลง ดอกสีขาวอมเหลือง ออกรวมกันเป็นช่อสั้นตามปลายกิ่งและง่ามใบ กลีบดอกและกลีบรองมีอย่างละ 5 กลีบ กลิ่นหอมอ่อนๆ ออกดอกเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม ผลแข็ง รูปไข่ขนาดเล็ก มีปีก 5 ปีก (ราชันย์ ภูมา, 2559: 420; วีระชัย ผนนคร, 2562: 15; อุษา กลิ่นหอม, 2561: 125)

ภาพที่ 3 ต้นสาละ

ที่มา : ภาพวาดโดย สิทธิชัย ยวงทอง

การนำต้นสาละมาใช้ในการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งาน สาละเป็นไม้ในวงศ์ยางนา สกุล Shorea มักจะพบขึ้นอยู่ในป่าเต็งรัง เป็นไม้ที่ค่อนข้างแข็งแรง ทนแล้ง ดอกมีกลิ่นหอมอ่อนๆ ด้วยรูปร่างและขนาดทรงพุ่มที่ไม่แผ่กว้างมากนักแต่มีใบใหญ่หนาที่บสามารถช่วยควบคุมอุณหภูมิ กันแดด กันฝน หากต้องการสร้างพื้นที่เพื่อเข้าไปใช้งานบริเวณโคนต้น ควรปลูกสาละจำนวนหลายต้นหรือเป็นกลุ่มเพื่อสร้างพื้นที่และให้ได้รับเงามากขึ้น สำหรับบริเวณที่เป็นจุดเด่นต้องการสร้างความน่าสนใจ และสร้างการเรียนรู้ ถึงความสำคัญของต้นสาละสามารถปลูกเพียงต้นเดียวอยู่กลางพื้นที่ว่าง หรือสองต้นในลักษณะคู่กัน พร้อมกับการใช้ระบบลือความ ป้ายข้อมูล นอกจากนี้ สามารถปลูกต้นสาละแบบเรียงแถวเพื่อเป็นแนวตามทางสัญจรหรือบริเวณ ลักษณะคล้ายกำแพงหรือรั้วต้นไม้ ใช้สร้างพื้นที่หรือบังสายตา หรือพรางแสงในมุมทแยง ต้นสาละเป็นต้นไม้สูงใหญ่ระดับชั้นเรือนยอด เป็นต้นไม้สำคัญต่อความหลากหลายของระบบนิเวศในป่า เป็นแหล่งพักพิงอาศัยของทั้งพืชและสัตว์ นานาชนิดที่อาศัยอยู่ในระดับความสูงที่แตกต่างกัน จึงสามารถปลูกไม้ระดับล่างทำให้เกิดระบบนิเวศที่สมบูรณ์ขึ้นได้ อีกทั้งทำให้เกิดมิติความลึกที่น่าสนใจทั้งในระนาบแนวตั้งและแนวนอน โดยมีข้อควรระวัง คือ หากปลูกเป็นกลุ่มไม่ควรปลูกชิดกันจนเกินไปเพราะแสงแดดจะไม่สามารถส่องถึงพื้นได้ จะทำให้ต้นไม้ไม่พุ่ม ไม่คลุมดิน ด้านล่างไม่สามารถเจริญเติบโตได้ดีเท่าที่ควร

3. ต้นนิโครธ

ต้นนิโครธเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับเสวยวิมุตติสุขหลังจากตรัสรู้ ตั้งรายละเอียดในพระไตรปิฎก อชปาลกถา ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควางตันอชปาลนิโครธ สรุปความว่า ครั้นล่วงไป 7 วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควางตันโพธิพฤกษ์ ไปยังควางตันอชปาลนิโครธ ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันอชปาลนิโครธเป็นเวลา 7 วัน ครั้นนั้น มีพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค สนทนาปราศรัย ฯ โดยในเชิงอรรถได้อธิบาย นิโครธ แปลว่า ต้นไทร ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Banyan หรือ Indian Fig-tree ไม้จำพวกไทรหรือกร่างของอินเดีย พวกคนเลี้ยงแพะชอบมานั่งที่ร่มเงาของต้นนิโครธนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อชปาลนิโครธ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 4: 7)

ต้นนิโครธมีถิ่นกำเนิดในอินเดีย ศรีลังกา ปากีสถาน พบทั่วไปในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสามารถเจริญเติบโตได้ดีในดินทุกชนิดที่ค่อนข้างชุ่มชื้น อาจขึ้นเป็นกลุ่มหรือกระจายห่างกัน ทนน้ำท่วมขังแบบชั่วคราวได้ ต้นนิโครธขยายพันธุ์ด้วยการเพาะเมล็ด ปักชำ ตอนกิ่ง หรือโดยวิธีธรรมชาติที่นกกินเมล็ดแล้วไปถ่ายตามที่ต่างๆ ก็จะเกิดเป็นต้นใหม่ขึ้นมา ต้นนิโครธมีลักษณะเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ สูง 10-30 เมตร แตกกิ่งก้านหนาที่บ เรือนยอดแผ่กว้าง ปลายกิ่งห้อยลู่ลง ลำต้นเป็นพูพอน มียางสีขาว เปลือกต้นเรียบเกลี้ยง มีรากอากาศห้อยย้อยลงมา เมื่อหยั่งถึงดินแล้วจะเจริญเติบโตเป็นลำต้นปลอมทำให้เกิดเป็นชอกหลืบอยู่ที่ลำต้น ดูเป็นฉากเป็นห้อง กิ่งอ่อนมีขนนุ่มอยู่หนาแน่น ใบเดี่ยว ออกเวียนสลับ รูปไข่ ปลายใบมน ใบอ่อนมีขนหนาดอก ขนาดเล็ก สีน้ำตาล ออกเป็นช่อตามชอกใบบริเวณปลายกิ่ง ออกดอกเกือบทั้งปี ผล รูปกลมเล็ก ออกติดแน่นกับกิ่ง เมื่อแก่ผลจะเป็นสีแดงคล้ำ เป็นอาหารของนกและสัตว์อื่น (ราชันย์ ภูมา, 2559: 207; วีระชัย ณ นคร, 2562: 47)

ภาพที่ 4 ต้นนิโครธ

ที่มา : ภาพวาดโดย สิทธิชัย ยวงทอง

การนำต้นนิโครธมาใช้ในการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งาน นิโครธเป็นไม้ที่อยู่ในกลุ่มเดียวกับกับโพธิ์ไทร และมะเดื่อ เป็นต้นไม้ที่ค่อนข้างแข็งแรงและทนทาน ปลูกง่าย ดูแลรักษาง่าย เพียงแต่กวาดใบและผลที่ร่วงหล่นเป็นครั้งคราว เมื่อเจริญเติบโตไปได้ระยะหนึ่งก็ไม่ต้องรดน้ำ สามารถเจริญเติบโตได้เองตามธรรมชาติ มีขนาดใหญ่ ทรงพุ่มแผ่กว้างหนาที่บ จึงสร้างร่มเงาได้ดี สามารถเข้าไปใช้งานพื้นที่บริเวณโคนต้นและใต้ทรงพุ่มได้ สิ่งสำคัญคือจะต้องป้องกันพื้นที่บริเวณโคนต้นและใต้ต้นในบริเวณที่ทรงพุ่มแผ่ปกคลุม เพื่อให้ต้นไม้อาจเจริญเติบโตได้ดีและมีรูปทรงสมบูรณ์สวยงาม ป้องกันรากเสียหาย มีอากาศถ่ายเทลงดิน โดยเฉพาะรากอากาศ หากต้นนิโครธอยู่ในบริเวณที่มีคนใช้งาน อาจถูกตัดหรือเด็ดรากอากาศทำให้ไม่สามารถยาวถึงพื้นดินและเจริญเติบโตเป็นรากค้ำยันกิ่งก้านที่แผ่กว้างมาก พื้นที่บริเวณใต้ต้นควรเป็นดินทราย พีชพรรณประเภทไม้คลุมดิน หรือหญ้า หรือวัสดุที่น้ำซึมผ่านได้ เช่น กรวด หินเกล็ด บล็อกปูหญ้า อิฐ ฯลฯ หลีกเลี่ยงการปิดทับบริเวณโคนต้นหรือใต้ต้นด้วยวัสดุที่น้ำซึมผ่านไม่ได้ เช่น คอนกรีต ลาดยาง ทรายล้าง กรวดล้าง ฯลฯ ไม่ควรปลูกต้นนิโครธใกล้อาคารหรือสิ่งก่อสร้างมากเกินไป เนื่องจากมีโอกาสที่รากจะเจริญขยายไปยังตันทึ่ก่อสร้าง รวมทั้งป้องกันอันตรายจากการโค่นล้ม นอกจากนี้ กิ่งก้านของนิโครธมีขนาดค่อนข้างใหญ่และแผ่กว้างมาก อาจมีอันตรายหากเกิดลมพายุพัดรุนแรง ตลอดจนต้นนิโครธมีผลที่กินและสัตว์อื่นชอบมากิน บางครั้งกลายเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ และมีใบหนาที่บทำให้พืชพันธุ์ชนิดอื่นใต้ต้นเจริญเติบโตได้ยากเพราะแสงแดดไม่เพียงพอ เป็นประเด็นที่ต้องนำมาพิจารณา

ภาพที่ 5 พื้นที่ใต้ต้นนิโครธ

ที่มา : ภาพถ่ายโดย พุดตาน จันทรางกูร

4. ต้นจิก

ต้นจิกเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับเสวยวิมุตติสุขหลังจากตรัสรู้ ดังรายละเอียดใน มุจลินทกถา ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควางต้นมุจลินท์ สรุปความว่า ครั้นล่วงไป 7 วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควางต้นอชปาลนิโครธไปยังควางต้นมุจลินท์ ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางต้นมุจลินท์เป็นเวลา 7 วัน ครั้นนั้น ได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมีชุกฤตกาล เป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด 7 วัน ลำดับนั้น พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปเอบรรอบพระกายของพระผู้มีพระภาคด้วยขนด 7 รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า ความหนาว ความร้อน สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด ลัทธิเลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค โดยในเชิงอรรถได้อธิบายว่า มุจลินท์คือ ต้นจิกนา ตรงกับภาษาอังกฤษว่า The Tree Barringtonia Acutangula ต้นมุจลินท์นี้เป็นเจ้าแห่งต้นมุจละ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 5: 8)

ต้นจิกมีถิ่นกำเนิดในภูมิภาคเอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไปจนถึงทางตอนเหนือของประเทศออสเตรเลียในประเทศไทยพบได้ทั่วทุกภาค สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสามารถเจริญเติบโตได้ดีในดินร่วนระบายน้ำได้ดี มีแสงแดดรำไรถึงแสงแดดจัด ชอบขึ้นตามริมน้ำ ที่ลุ่ม ที่ชื้นแฉะ หรือบริเวณที่มีน้ำท่วมขัง เช่น ตามริมฝั่งแม่น้ำ คูคลอง ตามร่องสวน ต้นจิกขยายพันธุ์ด้วยการเพาะเมล็ด ตอนกิ่ง หรือตัดกระโดงที่แทงออกจากรากไปชำ ต้นจิกมีลักษณะเป็นไม้ยืนต้น ผลัดใบ ขนาดเล็กถึงขนาดกลาง สูง 8-15 เมตร เรือนยอดเป็นพุ่มกลมแผ่กว้าง กิ่งก้านสาขาและปลายกิ่งมักลู่ลง ลำต้นเป็นปุ่มปมและเป็นพู ใบเดี่ยว ใบอ่อนสีน้ำตาลแดง ผิวใบมัน ใบออกสลับถี่ตามปลายยอด รูปใบยาวเหมือนรูปใบหอกหรือรูปไข่กลับ ขอบใบจักถี่ ก้านใบสีแดง ดอกออกเป็นช่อ สีแดงห้อยลง บานจากโคนลงไปทางปลาย ช่อดอกยาว ออกดอกช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงมีนาคม

ผลยาวรีเป็นเหลี่ยม มีสันตามยาว ผลมีก้านสั้นติดอยู่ (วิระชัย ณ นคร, 2562: 89; สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2559: 224-225; อุษา กลิ่นหอม, 2561: 40; เอื้อมพร วิสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2552: 178-179)

ภาพที่ 6 ต้นจิก

ที่มา : ภาพวาดโดย สิทธิชัย ยวงทอง

การนำต้นจิกมาใช้ในการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งานไม้จำพวกจิกและกระโดน มีหลากหลายชนิด เช่น กระโดน จิกเขา จิกตง จิกนม จิกนา จิกน้ำ จิกเล จิกสวน จิกใหญ่ ฯลฯ จิกเป็นต้นไม้ขนาดกลางสามารถปลูกแล้วเข้าไปใช้งานบริเวณใต้ต้นไม้ได้ หากต้องการพื้นที่ใช้งานมากขึ้นควรปลูกจิกจำนวนหลายต้นหรือเป็นกลุ่มเพื่อสร้างพื้นที่และให้ได้รับเงามากขึ้น หรือจะปลูกเป็นกลุ่มตามขอบน้ำ ประตูริมตลิ่ง เนื่องจากเป็นต้นไม้ที่ชอบขึ้นตามริมน้ำ นอกจากนี้ไม้ตระกูลจิกเป็นต้นไม้ที่มีลำต้นกิ่งก้านรูปทรงสวยงามโดดเด่น ตลอดจนช่วงเวลาที่ออกดอก ดอกจิกจะออกเป็นช่อยาวห้อยย้อยลงมีสีส้มแดงงาม สามารถสร้างบรรยากาศของพื้นที่ใต้ต้นไม้ให้แตกต่างออกไป จึงสามารถปลูกเป็นจุดเด่นของบริเวณเพื่อเป็นที่หมายตาหรือสร้างความน่าสนใจได้

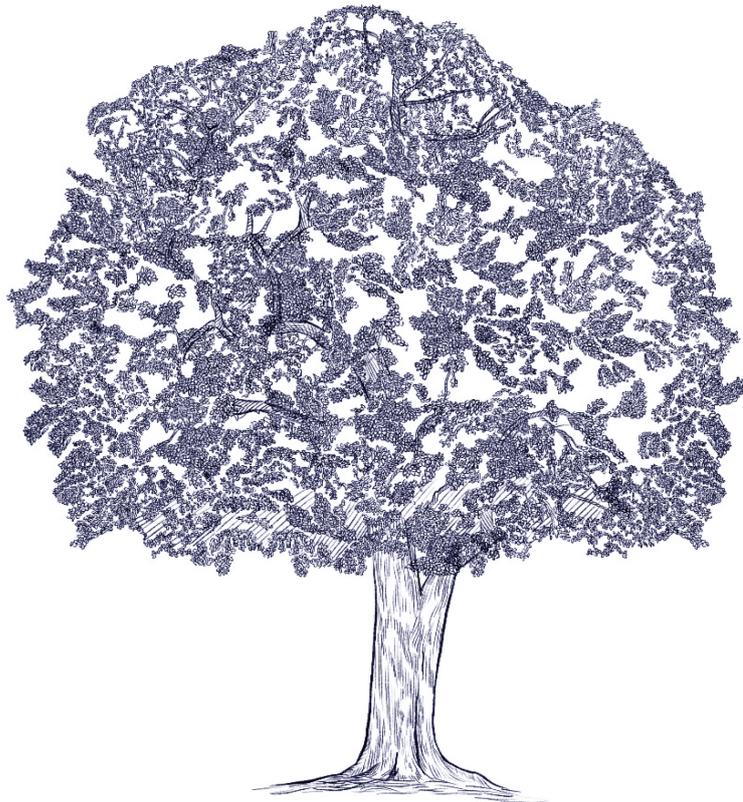
5. ต้นเกต

ต้นเกตเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับเสวยวิมุตติสุขหลังจากตรัสรู้ ดังรายละเอียดในพระไตรปิฎก ราชายตนกถา ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควางตันราชายตนะ สรุปความว่า ครั้นล่วงไป 7 วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควางตันมุจลินท์ไปยังควางตันราชายตนะ ครั้นถึงแล้วจึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันราชายตนะเป็นเวลา 7 วัน ครั้งนั้น มีพ่อค้า 2 คน ได้ถือข้าวตุง และข้าวตุก้อนปูลงด้วยน้ำผึ้งเข้าไปถวาย การบูชาของท่านทั้งสองจักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน โดยในเชิงอรรถอธิบายว่า ราชายตนะ แปลกันว่า ต้นเกต ชื่อภาษาอังกฤษว่า *Buchania Latifolia* และอธิบายเพิ่มเติม

ว่าเป็นต้นไม้หลวง เป็นที่สิงสถิตของเทพแห่งนางไม้ทั้งหลาย (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 6: 9-10)

ต้นกำเนิดมีถิ่นกำเนิดในอินเดีย พม่า ไทย พบในศรีลังกา บังกลาเทศ เกาะไหหลำของจีน เวียดนาม กัมพูชา สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเจริญเติบโต ชอบขึ้นในที่แห้งแล้ง ป่าที่ค่อนข้างแห้งแล้ง ป่าชายหาด เขาหินปูน ดินทรายหรือดินปนหิน ดินร่วนปนทรายใกล้ฝั่งทะเล และตามเกาะที่มีเขาหินปูนพบมากในภาคตะวันออกเฉียงใต้ ภาคตะวันตกเฉียงใต้ และภาคใต้ ต้นเกิดขยายพันธุ์ด้วยการเพาะเมล็ด ต้นกำเนิดมีลักษณะเป็นไม้ยืนต้น ไม่ผลัดใบ ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ สูง 15-25 เมตร เรือนยอดแน่นทึบเป็นพุ่มกลม ลำต้นและกิ่งมักคดงอ มีน้ำยางขาว เปลือกนอกสีน้ำตาลอมเทาหรือสีคล้ำ แตกเป็นสะเก็ดสีเหลืองหรือแตกเป็นร่องลึกตามยาว เปลือกในสีแดงอมน้ำตาลหรือชมพูใบเดี่ยว เรียงเวียนสลับเป็นกลุ่มตอนปลายกิ่ง รูปไข่กลับหรือรูปรีแกมรูปไข่กลับ ปลายมนกว้างและหยักเว้า โคนสอบ ขอบเรียบ แผ่นใบหนา ด้านบนสีเขียวเข้มเป็นมัน ด้านล่างสีนวล เส้นแขนงใบเรียงขนานกันถี่ ดอกเดี่ยวหรือเป็นช่อกระจุกสั้น ออกตามง่ามใบและเหนือรอยแผลใบ ปลายดอกชี้ลง ดอกสีเหลืองอ่อน กลิ่นหอมเล็กน้อย กลีบดอกโคนติดกันเป็นหลอดสั้นๆ ปลายแยกเป็นแฉกรูปใบหอก ผลกลมรี ผลสุกสีเหลืองหรือเหลืองอมส้ม เนื้อนุ่ม เมล็ดแข็ง สีน้ำตาลแดงเป็นมัน รูปไข่ นิยมเอาผลแก่มารับประทาน มีรสหวาน ออกดอกติดผลช่วงเดือนมกราคมถึงกรกฎาคม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 367; วีระชัย ญ นคร, 2562: 95; อุษา กลิ่นหอม, 2561: 24; เขื่อนพร วิสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน, 2552: 90)

ภาพที่ 7 ต้นเกต

ที่มา : ภาพวาดโดย สิทธิชัย ยวงทอง

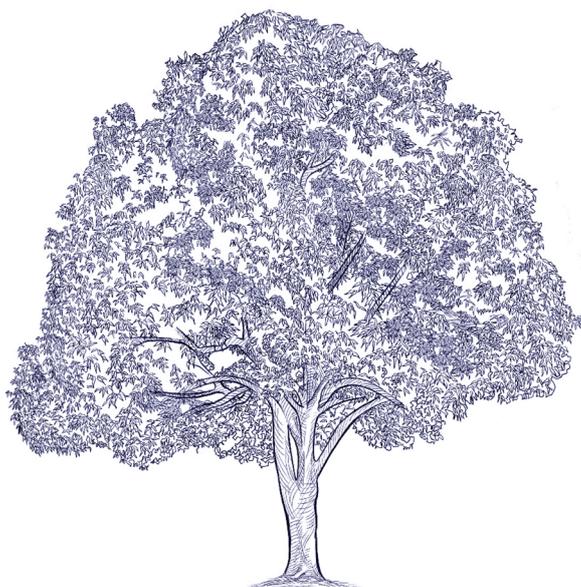
การนำต้นกำเนิดมาใช้ในการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งาน เกิดเป็นต้นไม้ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่สามารถปลูกแล้วเข้าไปใช้งานบริเวณใต้ต้นไม้ได้ แต่ด้วยอัตราการเจริญเติบโตค่อนข้างช้าจึงต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรกว่าจะให้ร่มเงาและสร้างพื้นที่ใต้ต้นไม้ที่ หากต้องการพื้นที่ใช้งานบริเวณกว้างควรปลูกเกิดจำนวนหลายต้นหรือปลูกเป็นกลุ่มผสมรวมกับต้นไม้ชนิดอื่น เพื่อสร้างพื้นที่และให้ได้รับเงามากขึ้น ทั้งนี้ เกิดเป็นต้นไม้ที่ค่อนข้างหายากไม่ค่อยมีขายในท้องตลาด เป็นประเด็นที่ต้องพิจารณาควบคู่กันในการเลือกใช้

6. ต้นมะม่วง

มะม่วงเป็นต้นไม้สำคัญต้นหนึ่งในพระพุทธศาสนาและเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ พระสิขีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะม่วง พระพุทธเจ้าสมณโคตมประทับ ณ โคนต้นมะม่วง หรือในสวนมะม่วงตั้งมีชื่อปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เช่น อนุปิยัมพวัน (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 20: 206) สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐีเขตเมืองนาลันทา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 9 ข้อ 481: 213) สวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจหรือชีวกัมพวัน เขตกรุงราชคฤห์ (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 23 ข้อ 26: 270) สวนอัมพวันของนายจุนทกัมมารบุตร เขตกรุงปาวา (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 75: 325) อัมพวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี ด้านเหนือหมู่บ้านมนสาภูกะ แคว้นโกศล (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 9 ข้อ 518: 230) อัมพปาลีวัน กรุงเวสาลี ซึ่งในเชิงอรรถได้อธิบายว่า อัมพปาลีวัน หมายถึงสวนมะม่วงของหญิงคนชื่อนามอัมพปาลี ซึ่งถวายเป็นที่พักแต่สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 160: 104)

ต้นมะม่วงมีถิ่นกำเนิดในเอเชียเขตร้อน อินเดีย พม่า ไทย พบทั่วไปในเขตร้อนตั้งแต่อินเดียไปจนถึงฟิลิปปินส์ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ปลูกได้ทั่วไป ชอบแสงแดดจัด เจริญได้ดีในพื้นที่ร้อนชื้น ดินร่วน ความชื้นปานกลาง ต้นมะม่วงขยายพันธุ์ด้วยการเพาะเมล็ด ปักชำ กิ่งตอน และทาบกิ่ง ต้นมะม่วงมีลักษณะเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ไม่ผลัดใบ สูง 10-30 เมตร แตกกิ่งก้านสาขาออกไปรอบต้น ทรงพุ่มหนาทึบ รูปกลม ลำต้นเปลือยตรง เปลือกลำต้นผิวขรุขระสีน้ำตาลอมดำ ใบเดี่ยว รูปหอก สีเขียวเข้ม ออกเรียงเป็นคู่ ขอบใบเรียบ โคนใบมนปลายใบแหลม แผ่นใบหนา ดอกออกเป็นช่อ สีเหลืองอ่อนหรือสีนวล ขนาดเล็ก ผล ตกเป็นพวง มีลักษณะต่างกันตามสายพันธุ์ทั้งรูปมนรี ยาวรี กลมป้อม ผลอ่อนสีเขียว ผลสุกเปลี่ยนเป็นสีเหลือง กลิ่นหอม ผลหนึ่งมีเมล็ดเดี่ยว ออกดอกติดผลช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเมษายน (วิระชัย ญ นคร, 2562: 37; อุษา กลิ่นหอม, 2561: 98)

ภาพที่ 8 ต้นมะม่วง

ที่มา : ภาพวาดโดย สิทธิชัย ยวงทอง

การนำต้นมะม่วงมาใช้ในการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งาน มะม่วงมีหลากหลายสายพันธุ์ เป็นต้นไม้ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ทรงพุ่มแผ่กว้างและแน่นทึบ สร้างร่มเงาได้ดี สามารถปลูกแล้วเข้าไปใช้งานบริเวณใต้ต้นได้ มีข้อควรระวังคือช่วงเวลาที่ออกดอกติดผลจะมีดอก ผล น้ำยาง ร่วงหล่น อาจเป็นอันตรายแก่ผู้ที่สัญจรผ่านไปมาและทำให้บริเวณใต้ต้นเป็นคราบสกปรก ผลมะม่วงยังเป็นอาหารของสัตว์นานาชนิด นอกจากนี้ สามารถปลูกมะม่วงเป็นกลุ่มในลักษณะของสวนมะม่วงหรือสวนอัมพวัน เพื่อให้มีบรรยากาศสอดคล้องกับเรื่องราวในพระพุทธศาสนา เป็นพื้นที่เพื่อการเรียนรู้และยังสามารถเข้าไปใช้งานพื้นที่ได้

ภาพที่ 9 ตัวอย่างการปลูกต้นมะม่วงล้อมรอบพื้นที่ว่าง

ที่มา : ภาพถ่ายโดย อรอำไพ สามขุนทด

ภาพที่ 10 ตัวอย่างการใช้พื้นที่ใต้ต้นมะม่วง
ที่มา : ภาพถ่ายโดยอรอำไพ สามขุนทด

องค์ความรู้จากการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้เป็นการนำองค์ความรู้ด้านภูมิสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบพืชพรรณมาผนวกเข้ากับข้อมูลเกี่ยวกับต้นไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา ด้วยการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับต้นไม้หรือไม้ยืนต้นในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เพื่อทราบชื่อต้นไม้ เลือกต้นไม้ที่มีความสำคัญหรือโดดเด่นขึ้นมาเป็นตัวอย่าง นำมาผนวกกับข้อมูลลักษณะทางพฤกษศาสตร์ คุณสมบัติและคุณลักษณะของต้นไม้แล้วเสนอแนะแนวทางการนำต้นไม้มาใช้ในการสร้างพื้นที่ใช้งานภายนอกอาคาร สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ด้านต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้และพื้นที่ใช้งาน เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากต้นไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ทั้งการเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์และการสร้างพื้นที่ใช้งาน โดยสามารถเลือกปลูกต้นไม้เพียงต้นเดียวเพื่อเป็นไม้ประธานหรือปลูกเป็นแถว หรือปลูกเป็นกลุ่ม ซึ่งต้นไม้ที่นำมาปลูกจะช่วยสร้างร่มเงา กำหนดขอบเขตของพื้นที่ สร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อการสักการะบูชา ทั้งนี้ ต้องพิจารณาเรื่องระยะห่างจากอาคาร วัสดุบริเวณโคนต้นที่ควรเป็นดิน ทราวยพืชพรรณประเภทไม้คลุมดินหรือหญ้า หรือวัสดุที่น้ำซึมผ่านได้ เพื่อให้ต้นไม้เจริญเติบโตได้ดี รมัตระวางการร่วงหล่นของกิ่ง ก้าน ใบ หรือส่วนอื่นๆ

ภาพที่ 11 องค์ความรู้จากการศึกษา
ที่มา : ผู้วิจัย

สรุป

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาต้นไม้ในพระพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ และเสนอแนะการนำต้นไม้มาใช้งาน หรือสร้างพื้นที่ใช้งาน พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ประทับนั่งเจริญสติภาวนา ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ บริเวณใต้ต้นไม้อันเป็นที่เรียกว่า ต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ ดั้งที่มีการบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก และเอกสารต่างๆ สรุปรายชื่อต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้และที่ประทับของพระพุทธเจ้าซึ่งมีลักษณะเป็นไม้ยืนต้น (tree) ได้แก่ กรรณิการั กากะทิง กลุ่มบก เกต ขานาง แคลฝอย จำปา จิก ช้างน้าว ชีก ทองกวาว ทองหลวง ไทร นิโครธ ประดู่ ใฝ่ โพธิ์ เพกา มะกอล่า มะขามป้อม มะเดื่อ มะตูม มะม่วง รกฟ้า รัง เลียบ สน สะเดา สาละ สีเสียด หว่า อ้อยช้าง โดยมีต้นไม้อันสำคัญและโดดเด่น 6 ชนิด ได้แก่ โพธิ์ สาละ นิโครธ จิก เกต มะม่วง จึงเป็นต้นไม้มงคลที่ควรนำมาปลูกไว้ในวัดหรือสถานที่ในพระพุทธศาสนา ดังเช่นต้นโพธิ์ซึ่งเป็นที่นิยมในการปลูก นอกจากจะปลูกต้นไม้เหล่านี้เพื่อเป็นสัญลักษณ์แล้ว ยังสามารถพิจารณาในเชิงประโยชน์ใช้สอยและการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งาน โดยพิจารณาจากคุณสมบัติและคุณลักษณะของต้นไม้ วิธีการเข้าไปใช้งานบริเวณใต้ต้นไม้อัน รวมถึงผลกระทบและการดูแลรักษา

ทั้งนี้ในการสร้างพื้นที่ใช้งานด้วยต้นไม้จะต้องพิจารณาปัจจัยเรื่องสถานที่ตั้งร่วมด้วย ซึ่งแต่ละที่จะมีบริบทของสภาพแวดล้อมแตกต่างกัน จำเป็นที่จะต้องปรับให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละสถานที่ เพื่อให้ต้นไม้ที่ปลูกเจริญเติบโตได้ดีและสามารถใช้ประโยชน์พื้นที่บริเวณใต้ต้นไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ข้อจำกัดของการศึกษาในครั้งนี้ซึ่งเป็นการศึกษาในภาคเอกสารและทฤษฎี จึงจำเป็นต้องมีการทดสอบภาคสนามหรือเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจากสถานที่จริง เพื่อให้ได้ผลการศึกษที่ครอบคลุมรอบด้านมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1) ข้อเสนอแนะในการนำบทความไปใช้ประโยชน์ ข้อมูลต้นไม้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าที่ถูกรวบรวมไว้ในบทความนี้ สามารถเป็นแหล่งอ้างอิงเพื่อการศึกษาและสืบค้นได้ สำหรับแนวทางการนำต้นไม้ไปใช้ในการสร้างพื้นที่เพื่อการใช้งานที่เน้นเรื่องประโยชน์ใช้สอย ผสมกับข้อมูลในพระพุทธศาสนาเพื่อเพิ่มคุณค่าให้แก่ต้นไม้ในเชิงจิตวิญญาณและการเรียนรู้ จึงสามารถนำไปใช้ในการเลือกใช้ต้นไม้และการดูแลรักษาต้นไม้ที่ปลูกอยู่ภายในวัดและสถานที่ในพระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

2) ข้อเสนอแนะในการเขียนบทความครั้งต่อไป สามารถเลือกพื้นที่เพื่อเป็นกรณีศึกษา อาจเป็นวัดในเมือง วัดในชนบท หรือพื้นที่ขนาดใหญ่ พื้นที่ขนาดเล็ก ฯลฯ และศึกษาการใช้ต้นไม้ในพื้นที่นั้นๆ ที่มีความเฉพาะเจาะจงมากขึ้นเนื่องจากสภาพแวดล้อมและบริบทของพื้นที่ปลูกเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการเจริญเติบโตของต้นไม้

เอกสารอ้างอิง

- กรมราชเลขาธิการ. (ม.ป.ป.) เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กรมราชเลขาธิการ รล 8.2ค/5 เรื่องต้นโพธิ์ (21 ม.ค. 123 – 23 ส.ค. 129). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.
- จามรี อาระยานิมิตสกุล. (2558 ก). **พืชพันธุ์ในงานภูมิสถาปัตยกรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จามรี อาระยานิมิตสกุล. (2558 ข). **ภูมิสถาปัตยกรรมเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เต็ม สมิตินันท์. (2547). **ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย**. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานหอพรรณไม้ สำนักวิจัยการอนุรักษ์ป่าไม้และพันธุ์พืช กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 21. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม.
- พุทธทาส อินทปญโญ. (2515). **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร:ธรรมทานมูลนิธิ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- การปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ วัดเบญจมบพิตร. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17, 12 สิงหาคม 2444.
 ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **อนุกรมวิธานพืช อักษร ก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
 ราชันย์ ภูมา. (2559). **สารานุกรมพืชในประเทศไทย (ฉบับย่อ) เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุ 60 พรรษา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานหอพรรณไม้ สำนักวิจัยการอนุรักษ์ป่าไม้และพันธุ์พืช กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
 วีระชัย ณ นคร. (2562). **พุทธพฤกษ์ พรรณไม้ในพุทธประวัติ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน).
 ศศिया ศิริพานิช. (2558). **ภูมิทัศน์พื้นฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม: คณะเกษตร กำแพงแสน และ ภาควิชาพืชสวน คณะเกษตร กำแพงแสน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน.
 สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2552). **ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา**. สืบค้นเมื่อ 25 มกราคม 2564, แหล่งที่มา <http://www.sangharaja.org/ธรรมาภิธาน/>.
 สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2559). **อนุกรมวิธานพืช อักษร ข-จ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.
 อุษา กลิ่นหอม. (2561). **สมุนไพรในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสุขภาพไทย.
 เอี่ยมพร วิสมหมาย, ศศिया ศิริพานิช, อลิศรา มีนะกนิษฐ, ณัฐวิ พิษกรรม. (2542). **พรรณไม้ในงานภูมิสถาปัตยกรรม**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมภูมิสถาปนิกประเทศไทย.
 เอี่ยมพร วิสมหมาย และปณิธาน แก้วดวงเทียน. (2552). **ไม้ป่ายืนต้นของไทย 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เอช เอ็น กรุ๊ป จำกัด.
 Harris, C. M. (2006). **Dictionary of Architecture & Construction**. Fourth Edition. New York: McGraw-Hill.
 Harris, C. W. and Dines, N. T. (1998). **Time-Saver Standards for Landscape Architecture: Design and Construction Data**. Second Edition. U.S.A.: McGraw-Hill.

